

دریافت مقاله: ۱۳۸۴/۷/۲۵

پذیرش نهایی: ۱۳۸۵/۲/۲۶

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

محمدجواد ناطق‌پور*

سیداحمد فیروزآبادی**

چکیده

در این مقاله به بررسی مفهوم و نظریه‌های شکل‌گیری سرمایه اجتماعی پرداخته شده و با روش فراتحلیل، تعدادی از پژوهش‌های انجام شده در مورد سرمایه اجتماعی در ایران بررسی شد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد متغیرهای سن، تحصیلات، تاهل، شاغل بودن و درآمد به جز با عنصر اعتماد با سایر عناصر سرمایه اجتماعی اعم از آگاهی و توجه به امور عمومی، اعتماد، مشارکت‌های رسمی و غیررسمی رابطه مستقیم دارد. و مردان در آگاهی و توجه به امور عمومی و مشارکت رسمی نقش بیشتری نسبت به زنان دارند و مشارکت غیررسمی زنان بیشتر می‌باشد و در میزان اعتماد تفاوتی بین زن و مرد دیده نمی‌شود.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، شاخص‌های سرمایه اجتماعی، شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، فراتحلیل سرمایه اجتماعی.

* استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران / mnateqh@ut.ac.ir

** دکتری جامعه‌شناسی از دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران / Ahmad.Firouzabadi@gmail.com

مقدمه

مشکل کشاورزان داستان هیوم^۱ در جوامع و کشورهای سرتاسر جهان پدیده بسیار آشنایی است:

○ والدین در جوامع سرتاسر جهان خواستار فرصت‌های تحصیلی بهتر برای فرزندان خود هستند، ولی همکاری‌هایی که برای بهبود شرایط مدارس دولتی انجام گرفته به شکست انجامیده‌اند.
○ ساکنان محله‌های محروم خواهان خیابان‌های امن‌تر هستند، ولی امکانات جمعی برای کنترل جنایات ناکام مانده است.

○ کشاورزان فقیر کشورهای جهان سوم نیازمند برنامه‌های آبیاری و بازاریابی کارآمدتر هستند، ولی همکاری برای نیل به این هدف بسیار سست و شکننده است.

○ افزایش گرمای کره زمین زندگی مردم سرتاسر جهان را تهدید می‌کند، ولی اقدام مشترک برای پیش‌گیری از این خطر مشترک شکست خورده است.

همان‌طور که فلاسفه از هابز به بعد تأکید کرده‌اند، شکست در همکاری برای کسب منافع متقابل الزاماً نشانه نادانی یا عدم عقلانیت یا حتی شرارت و بد نهادی نیست. کشاورزان داستان هیوم، ابله و دیوانه و یا شرور نبودند، بلکه در تنگنایی گرفتار آمده بودند. دانشمندان علوم اجتماعی اخیراً این معضل بنیادین را که در شکل‌های مختلف جلوه‌گر است تحلیل کرده‌اند: مصیبت اراضی مشاع^۲، منطق کنش جمعی^۳، کالاهای عمومی^۴، دوراهی زندانی^۵. در همه این موقعیت‌ها نیز همچون داستان روستایی هیوم، همکاری همگانی به نفع همه خواهد بود ولی در غیاب اعتماد، مشارکت و ضمانت

۱. غله شما امروز رسیده و غله من فردا می‌رسد. برای هر دوی ما سودمند است که من امروز با شما کار کنم و شما فردا به من کمک کنید. من هیچ محبتی به شما ندارم و می‌دانم که شما نیز همین احساس را نسبت به من دارید. بنابراین من زحمتی برای سود شما نمی‌کشم و اگر به انتظار رفتار متقابل شما باشم و با شما همکاری کنم در واقع به نفع خودم کار می‌کنم. اما من می‌دانم که ناامید خواهم شد و نباید بیهوده به حق‌شناسی [و رفتار متقابل شما] تکیه کنم. پس در اینجا من شما را به حال خود رها می‌کنم تا تنها کار کنید و شما نیز همین رفتار را با من می‌کنید. فصل‌ها تغییر می‌کند و هر دوی ما محصول‌مان را به خاطر فقدان اعتماد و امنیت متقابل از دست داده‌ایم. از دیوید هیوم (به نقل از پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۷۸).

2. tragedy of commons
3. the logic of collective action
4. public goods
5. prisoner's dilemma

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

اجرای همیاری، همکاری و تعهد متقابل، همه خود را از همکاری کنار می‌کشند (متأسفانه در چنین شرایطی عقل نیز چنین حکم می‌کند) و با رفتار خود، انتظارات بدبینانه یکدیگر را تحقق می‌بخشند. چگونه می‌توان بدون خلق هیولایی که هابز در لوایتان توصیف کرده بر این مشکلات اقدام جمعی غلبه کرد؟ دانشمندان رشته‌های مختلف علوم اجتماعی اخیراً تفسیر جدیدی از این مشکل ارائه کرده‌اند که بر مفهوم سرمایه اجتماعی متکی است. اما این‌که مفهوم سرمایه اجتماعی چیست؟ عمده‌ترین عوامل شکل‌گیری سرمایه اجتماعی^۱ به لحاظ رویکرد نظری کدام‌اند؟ و تأثیر عوامل مؤثر در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و یا عناصر مفهومی آن، از طریق فراتحلیل تحقیقات انجام شده در ایران به چه صورت است؟ از عمده‌ترین مباحثی است که در این نوشته به آن‌ها خواهیم پرداخت.

مفهوم سرمایه اجتماعی

همان‌طور که سرمایه فیزیکی، با ایجاد تغییرات در مواد جهت شکل دادن به ابزارهایی که تولید را تسهیل می‌کند به وجود می‌آید و از جنبه‌ای ملموس و قابل مشاهده برخوردار است. سرمایه انسانی، با تغییر دادن افراد برای کسب مهارت‌ها و توانایی‌هایی به آن‌ها پدید می‌آید و افراد را توانا می‌سازد تا به شیوه‌های جدید رفتار کنند و بنابراین کمتر ملموس بوده و در مهارت‌ها و دانشی که فرد کسب کرده تجسم می‌یابد. اما سرمایه اجتماعی، حتی کمتر از این ملموس بوده و در روابط میان افراد تجسم می‌یابد و موقعی سرمایه اجتماعی به وجود می‌آید که روابط میان افراد به شیوه‌ای دگرگون شود که کنش را تسهیل نماید (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۵).

بورديو اولین کسی است که به زعم پورتز (۱۹۹۸: ۳) تحلیل منظمی از سرمایه اجتماعی به دست داده است و این مفهوم را چنین تعریف کرده است: «سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و یا بالفعلی است که مربوط به مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شده در بین افرادی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می‌شود» (بورديو، ۱۹۸۵: ۲۴۸). کلمن سازمان اجتماعی را پدید آورنده سرمایه اجتماعی در نظر می‌گیرد، وی معتقد است که سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود، به زعم وی سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آن‌ها جنبه‌ای از ساخت اجتماعی هستند و

1. social capital formation

کنش‌های معین افراد را در درون ساختار تسهیل می‌کنند. سرمایه‌های اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به هدف‌های معین را که در نبود آن دست یافتنی نخواهد بود امکان‌پذیر می‌سازد (جیمز کلمن، ۱۳۷۷: ۶۶۴). کلمن برخی از روابط اجتماعی را که می‌تواند منابع سرمایه‌ای سودمند ایجاد کند شامل: تعهدات و انتظارات، ظرفیت بالقوه اطلاعات، هنجارها و ایدئولوژی می‌داند. پاتنام در بررسی عناصر سرمایه اجتماعی، مشارکت‌های مدنی را از اشکال ضروری به شمار می‌آورد و معتقد است که هرچه این شبکه‌ها در جامعه‌ای متراکم‌تر باشند احتمال همکاری شهروندان در جهت منافع متقابل بیشتر است و باعث می‌گردد که هزینه‌های بالقوه عهدشکنی در هر معامله‌ای افزایش یابد. هنجارهای قوی معامله متقابل را تقویت کند، ارتباط را تسهیل و جریان اطلاعات را در مورد قابل اعتماد بودن افراد بهبود بخشد و شبکه‌های مشارکت مدنی تجسم موفقیت پیشینیان در همکاری است (پاتنام، ۱۳۸۰: ۸-۲۹۷) وی علاوه بر مشارکت‌های مدنی از هنجارهای معامله متقابل^۱ و اعتماد نیز به عنوان عناصر ذهنی و شناختی سرمایه اجتماعی نام برد. آفه و فوش علاوه بر عناصری که در تعریف بوردیو، کلمن و پاتنام از سرمایه اجتماعی وجود دارد، در بعد گرایش^۲ به آگاهی و توجه^۳، اشاره نموده و آن را شامل مجموعه افکار، عقاید و حساسیت نسبت به زندگی اجتماعی و سیاسی و توجه به هر چیزی که در وسیع‌ترین معنا به امور عمومی اطلاق می‌شود که مربوط به شکل بالقوه فردی تمایل ضعیف نسبی در دنبال کردن موضوعات مشترک در رسانه‌های الکترونیکی و چاپی بوده و پیش شرط شناختی ضروری و شکل فعال‌تر مسئولیت مدنی است که باعث علاقه‌مندی و دل‌نگرانی می‌شود و نقطه مقابل آگاهی و توجه وضعیت شناختی چشم پوشی، بی‌تفاوتی و شکل‌گیری نگرش فرصت طلبانه است (آفه و فوش، ۲۰۰۲: ۱۹۱-۱۹۰).

پس در تعریف، سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی جهت «کنش جمعی» تلقی می‌گردد و این منبع علاوه بر آگاهی و توجه یا دانش نسبت به امور عمومی اجتماعی یا سیاسی است. یعنی آگاهی که موجب علاقه‌مندی و دل‌نگرانی است، شامل هنجارهای اعتماد (اعتماد عمومی یا تعمیم یافته و اعتماد نهادی/مدنی)، هنجارها و یا رفتارهای معامله متقابل که در درون شبکه‌های اجتماعی عمل

1. norms of reciprocity
2. attitude
3. attention

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

می‌کنند و عناصر ساختاری شبکه‌ها و مشارکت‌های رسمی و غیررسمی می‌باشد. نتایج سرمایه اجتماعی در داخل شبکه شامل مجموعه‌ای از کنش‌های جمعی در اشکال و اندازه‌های مختلف است. در اینجا تمایز «هدف» و «واحد تحلیل» در کار پاتنام، کلمن و بوردیو به خاطر بررسی انواع مختلف کنش جمعی در مقیاس‌ها و شکل‌های مورد نظر آن‌ها بوده است و در عمل تعریف هر سه آن‌ها از این مفهوم یکسان می‌باشد.

چارچوب نظری شکل‌گیری سرمایه اجتماعی

در بررسی پیشینه مطالعات سرمایه اجتماعی ضعف عمده در کمبود مطالعه نظری و تجربی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است. راه ورود به بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در بررسی این مفهوم در سطح فردی و نه اجتماعی می‌باشد. سرمایه اجتماعی شامل هنجارها، شبکه‌ها و انواع ارتباطات اجتماعی می‌باشد و بهترین منبع افزایش رفاه و بهبود اقتصادی در یک اجتماع، استفاده از منابع اجتماعی است که شامل هنجارها و شبکه‌ها می‌گردد (گلیزر، ۲۰۰۱: ۲). گلیزر، لایسون و ساکردوت (۲۰۰۰: به نقل از گلیزر، ۲۰۰۱: ۱۲) در مطالعات خود به این نتیجه رسیده‌اند که بین تحرک و جابجایی محل اقامت و عضویت سازمانی رابطه منفی وجود دارد. افرادی که محل اقامت خود را عوض می‌کنند سرمایه اجتماعی خود را از دست می‌دهند و کمتر علاقمند به سرمایه‌گذاری بر روی آن هستند. از طرف دیگر طول مدت اقامت در یک جامعه تا حد زیادی بر سرمایه اجتماعی تأثیرگذار است (گلیزر و دیپاسکوال، ۱۹۹۹؛ به نقل از گلیزر، ۲۰۰۱: ۱۲). از طرفی دیگر گلیزر در تحقیقات خود (۲۰۰۰) نشان داده است متغیر سن، نقش مهمی در سرمایه اجتماعی دارد و منحنی ارتباط سن با سرمایه اجتماعی به صورت U وارونه می‌باشد و در ابتدا بر روی شکل‌دهی سرمایه اجتماعی با افزایش سن سرمایه‌گذاری می‌کنند و سپس با افزایش سن از یک اندازه، این سرمایه‌گذاری بر روی سرمایه اجتماعی کاهش می‌یابد. افراد در مشاغل که بیشتر ارتباط اجتماعی با مردم دارند، بر روابط اجتماعی خود بیشتر سرمایه‌گذاری می‌کنند. مالکیت منزل مسکونی، نیز بر انواع سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت داشته به گونه‌ای که عضویت سازمانی و شناخت، مشارکت و آگاهی سیاسی از اجتماع محلی در میان کسانی که مالک منزل مسکونی خود بودند بسیار بیشتر بود. مالکیت منزل مسکونی با کنترل متغیرهای سن، وضع تأهل، تعداد کودکان، آموزش و ... همواره

ارتباط خود را با سرمایه اجتماعی حفظ نموده است. کمبود وقت باعث کاهش سرمایه گذاری بر روی سرمایه اجتماعی می‌گردد. گلنیزر به فرضیه پاتنام (۲۰۰۰) اشاره می‌کند که تماشای تلویزیون باعث کاهش سرمایه اجتماعی می‌گردد. یعنی بین ساعات تماشای تلویزیون و متغیرهای سرمایه اجتماعی رابطه منفی وجود دارد. سرمایه اجتماعی قوی‌ترین همبستگی را با آموزش دارد که همراه با افزایش سال‌های تحصیل افراد بیشتر نیز می‌شود. همچنین بین ارتباط اجتماعی و آموزش قوی‌ترین نوع رابطه می‌باشد و مهم‌ترین واقعیت در مورد شکل‌گیری سرمایه اجتماعی به حساب می‌آید. ناهمگونی زبانی و قومی، از عوامل دیگر تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی می‌باشد. مطالعات گلنیزر (۲۰۰۱: ۱۸) نشان داده است که ایالات شمال غربی امریکا که دارای همگونی قومی بیشتری هستند از سطح سرمایه اجتماعی بالاتری نیز برخوردار هستند.

سرمایه اجتماعی، به زعم بریم و ران مفهومی جمعی است که اصل و اساس آن بر رفتار، طرز تلقی‌ها و استعدادهای فردی قرار دارد. به زعم آنان نهادهای گوناگونی از قبیل مؤسسات اجتماعی و داوطلبانه، خانواده، دین و الگوهای فرهنگی. در شکل‌دهی عادات و ارزش‌هایی که مولد سرمایه اجتماعی‌اند، نقش دارند (بریم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۰). اولین عنصر سرمایه اجتماعی در این مدل مشارکت مدنی است. در پیشینه مباحث مشارکت سیاسی عناصر فراوانی در تأثیرگذاری بر مشارکت شناخته شده، آموزش به طور خاص در اکثر آن‌ها مورد اشاره قرار گرفته است (لن، ۱۹۵۹؛ روزنستون و هانس، ۱۹۹۳؛ وربا و نی، ۱۹۷۲؛ ولفینگر و روزنستون، ۱۹۸۰؛ به نقل از بریم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۶). توکویل (۱۹۶۹) نیز خواندن روزنامه را عامل مؤثری بر شکل‌گیری انجمن‌های داوطلبانه می‌داند و از طریق روزنامه خواندن افراد با مسائل و ایده‌های مشترک آشنا شده و با دیگران مرتبط می‌شوند. دو عامل جامعه‌شناختی نیز به عنوان عوامل مرتبط با مشارکت می‌باشد. اندازه شهر پاسخگویان، طول اقامت در همان شهر از سن شانزده سالگی و از این سن‌جش‌ها تنها آموزش و درآمد واقعی خانوار در مدل‌های اعتماد بین فردی یا اعتماد به حکومت وارد شد.

اعتماد، موضوعی بین فردی و عمومی بوده است، خانواده‌هایی که در سطح پایینی قرار داشتند و والدین آن‌ها تجربه طلاق داشتند از اعتماد کمتری برخوردارند. تجربیات طول دوره زندگی نیز تأثیر مستقیمی بر بی‌اعتمادی افراد دارد مانند: قربانی یک جنایت بودن (فرارو، ۱۹۹۵؛ به نقل از بریم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۹) و طلاق گرفتن، عضو گروه اقلیت بودن احتمال این‌که فرد قربانی یک پیش‌داوری

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

و یا تبعیض باشد را افزایش می‌دهد و ممکن است باعث مخفی کردن هویت فرد گردد (مولن، ۱۹۹۱؛ به نقل از بریم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۹). و از طرف دیگر آموزش با ایجاد فرهنگ جهانی و کاهش بدگمانی و افزایش تساهل در بین افراد متفاوت در ارتباط است (مک کلاوزکی، ۱۹۶۷؛ سلیوان، پیرسون و مارکوز، ۱۹۸۲؛ به نقل از بریم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۹) تجربیات جمعی بر سطوح اعتماد تأثیرگذار است. برای مثال در آمریکا دو طبقه بزرگ که متعلق به دو نسل متفاوت بزرگ بودند در زمینه سطح اعتماد به چشم می‌خورد. بی‌اعتمادی در بین نسل‌های جوان به چشم می‌خورد و تجربیات جنگ‌های جهانی و یا رکود بزرگ در این تفاوت‌های نسلی به چشم می‌خورد (پاتنام، ۱۹۹۵؛ ران، ۱۹۹۵؛ ریگنزن، ۱۹۹۲؛ استرلین و کریمینز، ۱۹۹۱؛ به نقل از بریم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۹). از دیگر فرضیات بریم و ران تأثیر نابرابری درآمد و بیکاری بر روی کاهش اعتماد بود و فشارهای اقتصادی ناشی از کمیابی و فشار زندگی باعث می‌شود که فرد در تعاملات خود بیشتر دیگران را به عنوان رقیب ببیند تا هم‌نوع و مانند خود و توزیع نامناسب پاداش‌ها توسط اجتماع باعث افزایش بی‌اعتمادی در بین مردم می‌گردد. تأثیر دو نوع رسانه بر اعتماد بین فردی نیز به این صورت بود که تلویزیون رابطه معنی‌داری نداشت و خواندن روزنامه از طریق آگاهی دادن به مردم پیرامون اجتماع خود باعث تأثیر افزایش اعتماد گردیده است. موقعیت‌های عمومی افراد مانند اختلافات نسلی در رضایت از زندگی، وجود اتفاقات مثبت یا منفی (دزدی منزل، جیب‌بری و...) در طول زندگی در میزان اعتماد فرد به دیگران تأثیرگذار است.

در مطالعه دیگری به بررسی متغیرهای در رابطه با سرمایه اجتماعی و سطوح رفتار انجمنی پرداخته شده و درآمد خانوار و وضعیت بازار کار، شاخص ترکیبی وضعیت شغلی شامل: امنیت شغلی، سطح درآمد و وقت اضافه، دین، دین باوری و تعهد دینی، آموزش، سن، شهر در برابر حومه، اندازه خانوار، جنس مرد، مشارکت بازار کار زنان، با متغیر سرمایه اجتماعی در رابطه مستقیم قرار گرفته است (أفه و فوش، ۲۰۰۲: ۲۲۸-۲۰۱).

در تحقیق کریشنا و آف، در منطقه راجستان، سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شد و به بررسی عوامل و متغیرهای گوناگون در شکل‌گیری و تأثیر بر این متغیر پرداخته شد و سن، جنس، طول دوره اقامت در روستا، آموزش و اندازه خانواده با سرمایه اجتماعی رابطه معنی‌دار نداشت. قانون‌گذاری و ضمانت اجرای قانون، اطلاعات و منبع اطلاعات در روستا، خانواده‌هایی که

با کمک دیگران در روستا به حل مشکلات اجتماعی می‌پرداختند، روستاهایی که فرآیندهای تصمیم‌گیری بیشتر به صورت جمعی بود تا انحصاری توسط رهبران سنتی و یا متخصصین فنی، افراد از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردار بودند (۲۰۰۲: ۱۱۶-۱۲۱).

پاتنام، در مطالعه وضعیت سرمایه اجتماعی در جامعه آمریکا دو نکته مهم را خاطر نشان می‌سازد اول این‌که، عضویت و مشارکت در انجمن‌های موجود از حالت ارتباط و عضویت نوع انجمن‌های ثانویه که همان گروه‌های ثانویه را در مباحث اجتماعی شامل گردیده و ارتباطات چهره به چهره واقعی را در یک انجمن و یا گروه شامل می‌باشد به نوع جدیدی از ارتباط تبدیل شده که وی آن را انجمن از نوع سوم^۱ می‌نامد (۱۹۹۵: ۵). دوم وی در بین سال‌های ۹۳-۱۹۷۳، در بین تمام گروه‌های تحصیلی کاهش چشمگیری در انواع عضویت در انجمن‌ها مشاهده نموده است و تنها عضویت در انجمن‌های حرفه‌ای در این سال‌ها افزایش یافته است ولیکن روند کلی عضویت‌ها در نسل جدید همان‌گونه که اشاره شد رو به کاهش بوده است (پاتنام، ۱۹۹۵: ۶). پاتنام در بررسی چرایی این پدیده که چرا در دو سه دهه اخیر مشارکت‌های مدنی و ارتباطات اجتماعی کاهش یافته است به بررسی علل و عوامل و چرایی این موضوع پرداخته است و تأثیر عوامل فشارهای زمانی و اقتصادی به ویژه بر خانواده‌هایی که والدین هر دو شاغلند، حضور زنان در نیروی کار و در بین زنان آنان که به صورت نیمه وقت شاغل هستند مشارکت بیشتری دارند حومه‌نشینی^۲، حاشیه‌نشینی^۳ و پراکندگی شهر^۴ به عنوان یک عامل مؤثر در کاهش سرمایه اجتماعی نقش دارد. تأثیر سرگرمی‌های الکترونیکی و از همه بیشتر تلویزیون در خصوصی کردن اوقات فراغت بسیار مهم بوده است و این عامل در کاهش میزان سرمایه اجتماعی مؤثر بوده (پاتنام، ۲۰۰۰: ۲۸۳) کاربران افراطی تلویزیون و دیگر وسایل الکترونیک سرگرمی به طور مسلم از جامعه خود جدا، منفعل و بی‌علاقه هستند. البته این به آن معنا نیست که در صورت حذف تلویزیون آنان قطعاً اجتماعی‌تر می‌شوند. بلکه حداقل می‌توان گفت که تلویزیون و سایر وسایل الکترونیک مشابه (رسانه‌ها) به عنوان شریکی در راز مدنی که پاتنام در صدد حل آن است به حساب می‌آیند. گرچه به عنوان عامل اصلی نباشد (همان: ۲۴۶).

1. tertiary association
2. suburbanization
3. commuting
4. sprawl

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

چهارمین و شاید مهم‌ترین عاملی که پاتنام در مطالعات خود به عنوان عامل کاهش سرمایه اجتماعی به آن اشاره کرده است، بحث تغییرات نسلی است. به گونه‌ای که فرآیند آرام، مستمر و گریز ناپذیر جایگزینی نسل مدنی گذشته با فرزندان و نوه‌های کمتر مشارکت‌پذیر آنان در این امر مؤثر می‌باشد. وی جنگ را به عنوان عاملی تأثیرگذار در مشارکت مدنی به حساب می‌آورد (پاتنام، ۲۰۰۰: ۲۸۳). دیگر تغییرات جمعیتی نیز در تحلیل پاتنام از کاهش سرمایه اجتماعی در امریکا مطرح شده است. از جمله تغییراتی که در خانواده‌های امریکایی از دهه ۶۰ صورت گرفته عبارتند از: کاهش میزان ازدواج، افزایش نرخ طلاق، کاهش تعداد فرزندان، کاهش نرخ دستمزد واقعی و غیره. هر یک از این تغییرات در کاهش میزان مشارکت اجتماعی نقش داشته است. از متأهلین گرفته تا والدین در خانواده‌های طبقه متوسط، معمولاً به لحاظ اجتماعی بیشتر از دیگران مشارکت دارند. در ضمن تغییراتی در حوزه اقتصادی در کشور امریکا صورت گرفته است که جایگزینی سوپر مارکت‌ها به جای بقالی‌های محلی و در حال حاضر خرید از طریق الکترونیک از خانه به جای سوپرمارکت‌ها را نیز می‌توان نام برد و یا جایگزینی شرکت‌های انحصاری مبتنی بر اجتماع محلی با بنگاه‌های اقتصادی چند ملیتی و فرامرزی که این امر باعث تحلیل رفتن پایه‌های فیزیکی و مادی مشارکت مدنی گردید (پاتنام، ۱۹۹۵: ۸). اگر دولت بزرگ علت کاهش مشارکت مدنی امریکایی معاصر نیست، تجارت بزرگ، سرمایه‌داری و بازار چه؟ در مطالعات کلاسیک جامعه‌شناسی نقدهای فراوانی به سرمایه‌داری شده است و نقش آن در حذف همبستگی‌های بین فردی و اعتماد اجتماعی مطرح شده است. بسیاری از نظریه‌پردازان اجتماعی مهم قرن نوزدهم، از زیمیل تا مارکس بر این امر تکیه کرده‌اند که بازار و سرمایه، باعث ایجاد جامعه سرد^۱ و بی‌روح شده است و باعث کاهش گرمی ضروری بین فردی در ایجاد دوستی‌ها گردیده و همبستگی‌های انسانی را با جایگزینی ارزش کالاها از ارزش انداخته است (پاتنام، ۲۰۰۰: ۲۸۲).

دیدگاه نظری	عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی	سرمایه اجتماعی یا عناصر مفهومی آن (متغیر وابسته)
گلیزر، لایسبون و ساکردوت، ۲۰۰۰ - گلیزر، ۲۰۰۱	تحرك یا جابجایی محل اقامت، سن، مشاغل اجتماعی، مالکیت منزل مسکونی، آموزش، هزینه فرصت زمان، همگونی قومی و زبانی، بعد فیزیکی مسافت در مسافرت، هزینه مسافرت	سرمایه اجتماعی

1. Cold Society

مشارکت مدنی	حمایت و طرفداری سیاسی، آموزش، درآمد واقعی خانوار، هزینه فرصت زمان (تماشای تلویزیون، تعداد فرزندان مدرسه نرفته)، خواندن روزنامه، اندازه شهر پاسخگویان، طول اقامت در شهر از سن ۱۶ سالگی، زندگی در جنوب آمریکا، تجربیات طول زندگی	پرم و ران، ۱۹۹۷
اعتماد بین فردی - عمومی		
سرمایه اجتماعی	درآمد خانوار، وضعیت شغلی شامل: امنیت شغلی، سطح درآمد و وقت اضافه، دین (دین باوری و تعهد دینی)، آموزش، سن، شهر در برابر حومه، اندازه خانوار، جنس، مشارکت بازار کار زنان	افه و فوش، ۲۰۰۲
سرمایه اجتماعی	خانوارهایی که به حل مشکل اجتماعی پرداخته‌اند، تصمیم‌گیری‌های به صورت جمعی داشتند، ذهنیت شفاف از قانونگذاری و ضمانت اجرای قانون، اطلاعات و مدرنیزاسیون	کریشنا و اف، ۲۰۰۲
سرمایه اجتماعی	فشارهای زمانی و اقتصادی، ظهور خانواده‌هایی که زن و شوهر هر دو شاغل‌اند، حومه‌نشینی یا حاشیه‌نشینی و پراکندگی شهر (صرف وقت به تنهایی در ماشین، تفکیک و همگونی در بافت‌های شهری و کاهش انگیزه مشارکت)، سرگرمی‌های الکترونیکی و تلویزیون، تغییرات نسلی (جنگ، رکود اقتصادی، کاهش میزان ازدواج، افزایش نرخ طلاق، کاهش تعداد فرزندان، کاهش نرخ دستمزد، جایگزینی سوپر مارکت‌ها، خرید الکترونیکی، جایگزینی شرکت‌های بزرگ به جای شرکت‌های محلی مبتنی بر اجتماعات محلی)	پاتنام، ۱۹۹۵، ۲۰۰۰

روش تحقیق

اقدام به ترکیب و تلفیق اطلاعات پدیده جدیدی نیست. مرور نقلی متون و منابع، از مدت‌ها قبل از ایجاد روش فراتحلیل^۱ انجام می‌شده است و در ابتدا این روش در بین دانشمندان علوم اجتماعی رایج گردید و سپس توسط محققین سایر رشته‌ها نیز پذیرفته شد. فراتحلیل، مهم‌ترین روش برای خلاصه‌سازی تحقیقات گذشته است، خصوصاً هنگامی که حجم نمونه در یک مطالعه، آنقدر کم باشد که نتوان به نتیجه‌گیری مطمئنی رسید و یا به لحاظ روشی برخی از عناصر مفهومی مورد نظر در تحقیقات گذشته نیز تحت عناوین متفاوتی بررسی شده باشد و ما در زمینه موضوعی خود، تحقیقی مشخص، کمتر داشته باشیم. مثل سرمایه اجتماعی که در ایران کمتر تحقیق مستقل بر روی آن صورت گرفته است. لیکن عناصر مفهومی آن مانند: اعتماد و هنجارهای همیاری، تعاون و کمک متقابل و یا مشارکت‌های اجتماعی در تحقیقات مختلف به کار رفته و تأثیر متغیرهای زمینه‌ای و سایر متغیرها بر روی آن‌ها بررسی شده است که در تحلیل پیشینه مطالعات انجام شده می‌توان از عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی نیز به مرور پیشینه پرداخت.

1. meta-analysis method

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

فرا تحلیل در دو بعد کمی و کیفی مطرح است. فراتحلیل در بعد کمی^۱، تحلیل آماری مجموعه بزرگی از نتایج به دست آمده از مطالعات منفرد متعدد و با هدف تلفیق آن یافته‌هاست. هر یک از آن مطالعات، در واقع واحد پژوهش فراتحلیل، تلقی می‌گردند و چون فراتحلیل اساساً به اطلاعات مطالعات اولیه وابسته است، اغلب به آن تحلیل تحلیل، هم می‌گویند. در این تحقیق به تحلیل توصیفی کمی پژوهش‌های گذشته پرداخته نشده و به تحلیل کیفی مبانی نظری و رابطه متغیرها پرداخته شده است. اول، به سابقه مفهوم سرمایه اجتماعی و جدید بودن این مفهوم در ایران بر می‌گردد که کمتر تحقیقی بر روی این مفهوم به تنهایی انجام شده و بیشتر تحقیقات بر عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی مانند: اعتماد، مشارکت، و... صورت گرفته است. دوم، نیز به کمبود سابقه پیمایش‌های ملی و طولی و انجام تحقیقات با شرایط جغرافیایی، جامعه آماری و ملاحظات روشی گوناگون و غیر یک شکل برمی‌گردد که امکان مقایسه و انجام عملیات‌های آماری و کمی، را غیرممکن می‌سازد. بنابراین فراتحلیل کمی آن‌ها به لحاظ گوناگونی و تفاوت‌های روشی، نمونه‌گیری، جامعه آماری، سطح تحلیل و واحد تحلیل امکان‌پذیر نیست.

سؤال‌های پژوهش

در این مطالعه سئوالات و محورهای اساسی تحقیق به شرح زیر می‌باشد:

۱. عمده‌ترین تحقیقات انجام شده در ایران در مورد سرمایه اجتماعی و یا عناصر مفهومی آن کدامند؟
۲. در بعد نظری متغیر[های] وابسته و مستقل در تحقیق‌ها به چه صورت می‌باشند؟
۳. وضعیت متغیرهای مستقل مؤثر بر سرمایه اجتماعی و یا عناصر مفهومی آن چگونه است؟

حجم پژوهش‌های مورد بررسی

این پژوهش به لحاظ کمی سابقه مباحث نظری و پیمایشی در حوزه موضوعی سرمایه اجتماعی در ایران را که به این حوزه مستقیماً مربوط بوده و یا برخی از عناصر مفهومی این موضوع را شامل می‌شوند مورد بررسی قرار می‌دهد تا از حیث مدل نظری و روابط متغیرها، این تحقیقات مورد

1. quantitative meta analysis

- تحلیل کیفی قرار گیرند. مجموع مطالعات جمع‌آوری شده در بخش مطالعات داخل کشور، ۲۲ مورد می‌باشد. عمده‌ترین دلایل انجام فراتحلیل به صورت نظری به شرح ذیل می‌باشد:
- ۱- کمبود پیشینه تحقیق پیرامون سرمایه اجتماعی در ایران که این موضوع به علت نو بودن بحث، در سطح جهان نیز به چشم می‌خورد.
 - ۲- عدم اجماع در زمینه عملیاتی نمودن سرمایه اجتماعی و عناصر مفهومی آن در ایران.
 - ۳- نبود مطالعات و پیمایش‌های طولی در سطح ملی و یا منطقه‌ای و محلی پیرامون سرمایه اجتماعی در ایران.
 - ۴- مشکل اعتبار در زمینه اندازه‌گیری، نمونه‌گیری و اعتبار آماری پژوهش‌ها و قابلیت اعتماد این گونه مطالعات.
 - ۵- تفاوت در سطوح تحلیل خرد، میانه و کلان که با توجه به کمبود تحقیقات در این زمینه در ایران، کار مقایسه مشکل می‌گردد.
 - ۶- اطلاعات و پژوهش‌هایی که در ایران به این موضوع پرداخته شده در زمینه‌های مبانی نظری، ادبیات تجربی، جزئیات روشی و آماری مانند: بحث خطاها، فرضیات آماری، درجات آزادی، سطوح معناداری، آزمون‌های موازی و نهایتاً عدم انسجام اجزاء مختلف تحقیق و عدم حمایت آنان از یکدیگر از سایر مشکلات این تحقیقات بوده است.

یافته‌های تحقیق

- سن، به عنوان یکی از متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل دهنده آن در تحقیقات مختلف، اثرات گوناگونی داشته است. به گونه‌ای که در برخی از تحقیقات متغیر سن با مطالعه مطبوعات و کتاب، میزان تماشای تلویزیون و دفعات مسافرت (امیرکافی، ۱۳۷۴)، اعتماد اجتماعی (رفیع‌پور، ۱۳۷۳؛ امیرکافی، ۱۳۷۴) و اعتماد انتزاعی / نهادی (کمالی، ۱۳۸۳) و مشارکت در اتحادیه‌های صنفی و حرفه‌ای، انجمن‌های اسلامی، احزاب و گروه‌های سیاسی (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، باور به پایبندی مردم به قول و قرارها (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) و مشارکت‌های اجتماعی غیررسمی (یزدان‌پناه، ۱۳۸۳) فاقد رابطه است. در برخی دیگر از تحقیقات متغیر سن، با آگاهی به معنای خواندن روزنامه و مجله (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، اعتماد اجتماعی (گلابی،

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

(۱۳۸۳)، اعتماد بنیادی (کمالی، ۱۳۸۳)، مشارکت‌های غیررسمی چون روضه‌خوانی، نماز جماعت و پرداخت فطریه (محسنی، ۱۳۷۴)، مشارکت رسمی بسیج و انجمن اسلامی (رجب‌زاده، ۱۳۸۲) و انجمن‌های هنری و ادبی، ورزشی و تفریحی و پایگاه بسیج (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) رابطه منفی دارد. و بالاخره، متغیر سن با آگاهی به معنای دنبال کردن اخبار سیاسی کشور (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، شناخت و آگاهی (مرجائی، ۱۳۸۳)، اعتماد متقابل و احساس امنیت (کمالی: ۱۳۸۳)، اعتماد به اعضای خانواده، اعتماد به اقوام و خویشان، اعتماد عمومی، باور به صداقت و راستگویی مردم (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، باور به راستگویی مردم (محسنی، ۱۳۷۴)، مشارکت‌های رسمی در شوراهای محل، انجمن حمایت از بیماران و همکاری با هیأت‌های مذهبی (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، مشارکت در انجمن خانه و مدرسه (در سنین ۶۴-۲۶)، مشارکت رسمی در انجمن‌های خیریه (رجب‌زاده، ۱۳۸۲) و مشارکت‌های غیر رسمی مانند: شرکت در نمازجماعت، نمازجمعه، مجالس روضه و عزاداری، هیأت‌های مذهبی، عزاداری تاسوعا و عاشورا، دعای کمیل و رفتن به مساجد غیر از مراسم ترحیم در سنین ۴۹-۳۰ و ۵۰ سال به بالا (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، مشارکت غیررسمی زمان اختصاص به فعالیت‌های مذهبی (رجب‌زاده، ۱۳۸۲) و مشارکت اجتماعی (یزدان‌پناه، ۱۳۸۳) رابطه مثبت دارد.

نسل جوان در برابر نسل انقلاب احساس امنیت و اعتماد متقابل و بنیادی بیشتر دارند و نسبت به اعتماد انتزاعی/ نهادی رابطه معنی‌داری در بین نسل‌ها دیده نمی‌شود (کمالی، ۱۳۸۳) در تعدادی از تحقیقات در گذشته بین نسل جوان در زمان تحقیق و میزان باور به دورویی مردم، رابطه معنی‌دار مثبتی مشاهده شده است (محسنی، ۱۳۷۴).

- جنس، به عنوان یکی دیگر از متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل دهنده آن تأثیرات گوناگون ولی به نسبت هم‌شکل‌تری داشته است. به گونه‌ای که اعتماد اجتماعی (امیرکافی، ۱۳۷۴)، اعتماد متقابل (کمالی، ۱۳۸۳)، باور به پابندی مردم به قول و قرار، باور به گذشت مردم، انصاف مردم، صداقت و راستگویی مردم (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، مشارکت اجتماعی (یزدان‌پناه، ۱۳۸۳) و مشارکت رسمی در انجمن حمایت از بیماران (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) با متغیر جنس فاقد رابطه هستند. از طرف دیگر، اعتماد بنیادی، اعتماد انتزاعی/ نهادی، احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳)، باور به راستگویی مردم و باور به دورویی مردم (محسنی، ۱۳۷۴) و

مشارکت جمعی دانش‌آموزان، مسئولیت‌پذیری انجمنی (موسوی، ۱۳۸۳)، مشارکت رسمی در انجمن خانه و مدرسه (محسنی، ۱۳۷۴) و انجمن اولیاء و مربیان (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) با متغیر جنس مرد رابطه منفی دارد. و بالاخره، شناخت و آگاهی (مرجانی، ۱۳۸۳)، آگاهی جغرافیایی، مذهبی، سیاسی و تاریخی (محسنی، ۱۳۷۴)، آگاهی به معنی دنبال کردن اخبار سیاسی کشور، دسترسی به اینترنت و خواندن روزنامه و مجله (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، اعتماد به اعضای خانواده و اعتماد به اقوام و خویشان (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج اول)، مشارکت رسمی از طریق عضویت در نهادهای مدنی (مرجانی، ۱۳۸۳)، همکاری با شورای محل، انجمن‌های ورزشی و تفریحی، انجمن‌های صنفی و حرفه‌ای، انجمن‌های اسلامی، همکاری با احزاب و گروه‌های سیاسی، انجمن‌های محلی، فعالیت در پایگاه بسیج و هیأت‌های مذهبی (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) و مشارکت‌های غیررسمی همچون شرکت در نماز جماعت، نماز جمعه، هیأت‌های مذهبی، عزاداری تاسوعا و عاشورا و رفتن به مسجد به جز مراسم ترحیم (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)؛ سرمایه اجتماعی (سمیعی، ۱۳۷۹) با متغیر جنس مرد رابطه مثبت دارد.

- وضعیت تاهل، نیز به عنوان یکی دیگر از متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه‌اجتماعی و عناصر تشکیل دهنده آن تأثیرات گوناگونی در تحقیقات مختلف داشته است به گونه‌ای که وضعیت تاهل با، اعتماد انتزاعی / نهادی (کمالی، ۱۳۸۳)، باور به پابندی مردم به قول و قرار (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) و مشارکت‌های رسمی شامل: شرکت در احزاب سیاسی، انجمن‌های اسلامی و انجمن‌های صنفی و حرفه‌ای (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) فاقد رابطه است. از طرف دیگر، آگاهی در خواندن روزنامه و مجله و در دسترسی به اینترنت (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، آگاهی در بعد جغرافیایی، سیاسی، جمعیتی، مذهبی و تاریخی (محسنی، ۱۳۷۴)، احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳)، باور به دورویی و باور به متقلب بودن مردم (محسنی، ۱۳۷۴)، مشارکت‌های غیررسمی رفتن به روضه‌خوانی و مساجد و پرداخت فطریه (محسنی، ۱۳۷۴) و مشارکت‌های رسمی در همکاری با انجمن‌های ادبی و هنری، ورزشی و تفریحی، علمی و پایگاه بسیج (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) با متغیر تاهل رابطه منفی دارد. و بالاخره، آگاهی در دنبال کردن اطلاعات و اخبار سیاسی کشور (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، شناخت و آگاهی (مرجانی، ۱۳۸۳)، اعتماد بنیادی و اعتماد متقابل (کمالی، ۱۳۸۳)، اعتماد اجتماعی (گلابی، ۱۳۸۳)، اعتماد عمومی، اعتماد به اعضای خانواده، اعتماد

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

به اقوام و خویشان، اعتماد به دوستان، باور به گذشت مردم، باور به انصاف مردم، باور به صداقت و راستگویی مردم و باور به پابندی مردم به قول و قرار (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) و مشارکت‌های رسمی در انجمن‌های خیریه و مشارکت غیررسمی فعالیت مذهبی (رجب‌زاده، ۱۳۸۲) و مشارکت‌های غیررسمی شرکت در نماز جماعت، نماز جمعه، مجالس روضه و عزاداری، هیأت‌های مذهبی، عزاداری تاسوعا و عاشورا، دعای کمیل و رفتن به مساجد غیراز مراسم ترحیم (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) با متغیر وضعیت تأهل رابطه مثبت دارد.

- تحصیلات، به عنوان عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل دهنده آن می‌باشد و میزان تحصیلات با اعتماد اجتماعی (امیرکافی، ۱۳۷۴؛ گلابی، ۱۳۸۳)، فاقد رابطه است. در برخی دیگر از تحقیقات، اعتماد نهادی (تاجبخش، ۱۳۸۲)، اعتماد اجتماعی (رفیع‌پور، ۱۳۷۳)، اعتماد متقابل، انتزاعی، بنیادی و احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳)، اعتماد به اقوام و خویشان (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، باور به گذشت مردم، باور به انصاف مردم، باور به صداقت و راستگویی مردم (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، قضاوت نسبت به مردم در فعال بودن، تکرر بودن، تنبل بودن، متقلب بودن، خودخواه بودن (شارع‌پور، ۱۳۸۰)، اعتماد اجتماعی (امیرکافی، ۱۳۷۴) و مشارکت‌های غیررسمی شامل: شرکت در نماز جماعت، نماز جمعه، مجالس روضه و عزاداری، هیأت‌های مذهبی، عزاداری تاسوعا و عاشورا، دعای کمیل و رفتن به مساجد غیر از مراسم ترحیم (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) با متغیر سطح تحصیلات رابطه منفی دارند.

و در برخی دیگر از تحقیقات، آگاهی (تاجبخش، ۱۳۸۲)، آگاهی در بعد جغرافیایی، سیاسی، جمعیتی، مذهبی و تاریخی در افراد دارای مدارک دانشگاهی (محسنی، ۱۳۷۴)، آگاهی در دنبال کردن اطلاعات و اخبار سیاسی کشور، دسترسی به اینترنت، خواندن روزنامه و مجله (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، اعتماد عمومی، اعتماد به اعضای خانواده، اعتماد به دوستان، غیر از بی‌سوادان که از همه بیشتر است (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) با تحصیلات رابطه مثبت دارد، در بی‌سوادان اعتماد متقابل و احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳) بیشتر است، در افراد تا سطح راهنمایی باور به راستگویی مردم بیشتر است، در افراد لیسانس و بالاتر، باور به دورویی مردم و افراد دیپلم و بالاتر باور به متقلب بودن مردم بیشتر است (محسنی، ۱۳۷۴). دانشجویان، در مشارکت‌های رسمی در باشگاه‌های ورزشی، انجمن‌های علمی و فرهنگی، اسلامی، خانه و مدرسه، صنفی و جهاد دانشگاهی (محسنی،

۱۳۷۴)، مشارکت رسمی در بسیج و انجمن اسلامی (رجب‌زاده، ۱۳۸۲)، مشارکت‌های رسمی انجمن‌های فنی و حرفه‌ای، ورزشی و تفریحی، انجمن اسلامی، احزاب سیاسی و انجمن‌های علمی بیشتر فعال‌اند (ارزش‌ها و نگرش‌ها، موج دوم). بی‌سوادان و افراد دارای تحصیلات ابتدایی در مشارکت‌های غیررسمی هیأت‌های مذهبی، شوراهای محلی و انجمن حمایت از بیماران بیشتر فعال‌اند (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، مشارکت اجتماعی رسمی، غیررسمی و کل (یزدان‌پناه، ۱۳۸۲) نیز با متغیر تحصیلات رابطه مثبت دارد، البته غیر از برخی از متغیرها که با سطوح خاصی از تحصیلات رابطه مثبت داشتند که اشاره شد، عموماً وضعیت تحصیلی بهتر با عضویت انجمنی، عضویت داوطلبانه، سابقه عضویت انجمنی، مسئولیت‌پذیری انجمنی، مشارکت جمعی دانش‌آموزان، همیاری تعمیم یافته و اعتماد کل (موسوی، ۱۳۸۳) رابطه مثبت دارد. از سوی دیگر، دانشجویان رشته‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی نسبت به دانشجویان ریاضی و نیز افراد با عملکرد تحصیلی (میرزاخانی، ۱۳۸۰) بالاتر، از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند.

- وضعیت فعالیت، از دیگر متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و عناصر مفهومی آن است. شاغل بودن یا نبودن با باور در پایبندی مردم به قول و قرار (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، فاقد رابطه است و شغل نیز با اعتماد اجتماعی (امیرکافی، ۱۳۷۴) فاقد رابطه است. شاغل بودن، با اعتماد بنیادی، انتزاعی و احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳)، باور به امانتداری مردم (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) و اعتماد به دوستان (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج اول) رابطه منفی دارد. انواع وضعیت اشتغال با سرمایه اجتماعی و عناصر مفهومی آن رابطه معناداری به این شرح دارد: آگاهی در دنبال کردن اطلاعات و اخبار سیاسی کشور در بین بازنشسته‌ها و شاغلین بیشتر است، آگاهی در دسترسی به اینترنت در بین محصلین و شاغلین و آگاهی در خواندن روزنامه و مجله در بین شاغلین (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) بیشتر است. شناخت و آگاهی (مرجائی، ۱۳۸۳؛ محسنی، ۱۳۷۴)، مطالعه مطبوعات (رجب‌زاده، ۱۳۸۲)، اعتماد عمومی (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم) و اعتماد به اعضای خانواده در بازنشسته‌ها و شاغلین، بیشتر است. اعتماد به اقوام و خویشان در بین بازنشسته‌ها، خانه‌دارها و شاغلین و اعتماد به دوستان در بین محصلین و بازنشسته‌ها (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج اول) بیشتر است. باور به گذشت مردم در بین محصلین و خانه‌دارها بیشتر است. باور به انصاف مردم در بین خانه‌دارها و شاغلین (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج اول) بیشتر است. باور به گذشت مردم

شکل گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

و باور به انصاف مردم در بین خانه‌دارها و شاغلین (ارزش‌ها و نگرش‌ها: موج دوم)، بیشتر است. اعتماد متقابل با اشتغال (کمالی، ۱۳۸۳)، رابطه مثبت دارد. مشارکت رسمی (مرجائی، ۱۳۸۳؛ محسنی، ۱۳۷۴) در بین شاغلین، بیشتر است. مشارکت اجتماعی در بین کارفرمایان (یزدان‌پناه، ۱۳۸۲)، بیشتر است. سرمایه اجتماعی در بین شاغلین (امیرکافی، ۱۳۷۴) بیشتر است و سرمایه اجتماعی با خانواده مادر شاغل، شاغل بودن و موقعیت شغلی پدر (سمیعی، ۱۳۷۹) رابطه مثبت دارد.

– پایگاه اقتصادی و درآمد، نیز از متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه‌اجتماعی و عناصر مفهومی آن

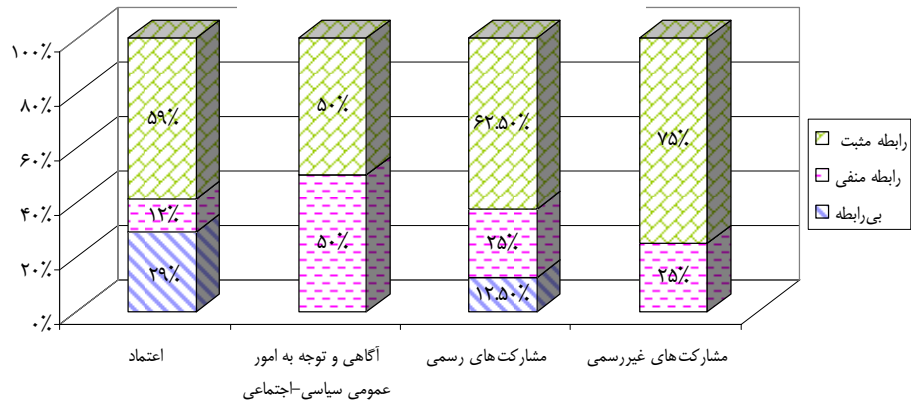
است. اعتماد (گلابی، ۱۳۸۳)، فعالیت مذهبی (رجب‌زاده، ۱۳۸۳) و رفت و آمد با همسایگان (رجب‌زاده، ۱۳۸۲) با سطح درآمد و وضعیت اقتصادی فاقد رابطه است. شناخت و آگاهی (مرجائی، ۱۳۸۳)، اعتماد نهادی و اجتماعی (تاج‌بخش، ۱۳۸۲)، اعتماد به مردم و مسئولین (رفیع‌پور، ۱۳۷۳)، اعتماد متقابل، انتزاعی و احساس امنیت (کمالی: ۱۳۸۳)، باور به راستگویی مردم، مشارکت غیررسمی (رفتن به مسجد) (محسنی، ۱۳۷۴) و رفت و آمد با همسایگان (رجب‌زاده، ۱۳۸۲) همگی با پایگاه اقتصادی رابطه منفی دارد. و بالاخره، آگاهی (تاج‌بخش، ۱۳۸۲)، آگاهی جغرافیایی، سیاسی، جمعیتی، مذهبی و تاریخی (محسنی، ۱۳۷۴)، آگاهی در مطالعه مطبوعات (رجب‌زاده، ۱۳۸۲)، اعتماد بنیادی (کمالی، ۱۳۸۳)، باور به دورویی و متقلب بودن مردم (محسنی، ۱۳۷۴)، مشارکت‌های اجتماعی رسمی جز مشارکت در بسیج (رجب‌زاده، ۱۳۸۲)، مشارکت در شوراها (احمدآقایی، ۱۳۸۲)، عضویت انجمنی، مسئولیت‌پذیری انجمنی، مشارکت جمعی دانش‌آموزان، همیاری تعمیم یافته و اعتماد کل (موسوی، ۱۳۸۳)، مشارکت‌های غیررسمی رفت و آمد با دوستان و همکاران، رفتن به جشن تولد و برگزار کردن جشن تولد (رجب‌زاده، ۱۳۸۲) با پایگاه اقتصادی و درآمد رابطه مثبت دارد.

– زادگاه، کسانی که در شهر مورد بررسی متولد شده‌اند، اعتماد متقابل، انتزاعی و احساس

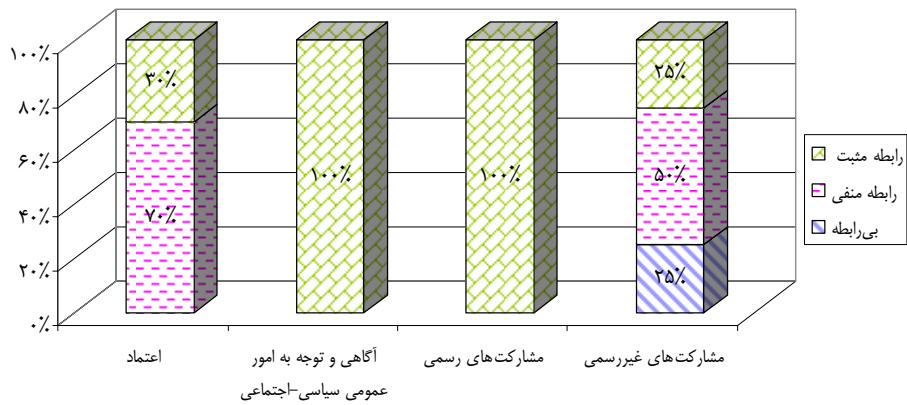
امنیت (کمالی، ۱۳۸۳) کمتری دارند و اعتماد بنیادی (کمالی، ۱۳۸۳) با تولد فرد در همان شهر فاقد رابطه است. ضمن این‌که، تحصیلات ابتدایی در روستا با اعتماد اجتماعی (مرجائی، ۱۳۸۳) رابطه مثبت دارد و تحصیلات ابتدایی در شهرستان با اعتماد به رسانه‌های جمعی (مرجائی، ۱۳۸۳) رابطه منفی دارد.

- مهاجرت، با اعتماد متقابل، اعتماد انتزاعی و احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳) رابطه مثبت و با اعتماد بنیادی (کمالی، ۱۳۸۳) فاقد رابطه است.
- مدت اقامت در شهر، با اعتماد انتزاعی و احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳) و اعتماد (رفیع پور، ۱۳۷۳) فاقد رابطه است و با اعتماد بنیادی (کمالی، ۱۳۸۳) رابطه منفی دارد و با اعتماد متقابل (کمالی، ۱۳۸۳) و مشارکت اجتماعی (یزدان پناه، ۱۳۸۳) رابطه مثبت دارد و سرمایه اجتماعی بین گروهی و اعتماد با مدت اقامت در محل (لوفلین، ۲۰۰۳) رابطه مثبت دارد.
- براساس قومیت، عربها اعتماد متقابل و بنیادی (کمالی، ۱۳۸۳) بیشتری دارند و لرها اعتماد انتزاعی و احساس امنیت (کمالی، ۱۳۸۳) بیشتری دارند.
- امکانات توسعه‌ای، با اعتماد اجتماعی و مشارکت (گلابی، ۱۳۸۳) فاقد رابطه است و با سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد به افراد و نهادها و سازمانها (غفاری، ۱۳۸۳) رابطه منفی دارد. ضمن این‌که برخی از مناطق تهران (۳ و ۶) در سرمایه اجتماعی (امیرکافی، ۱۳۷۴) تفاوت معنی‌دار داشتند.
- بعد خانوار، با فعالیت در انجمن‌های علمی - فرهنگی (موسوی، ۱۳۸۳) رابطه مثبت دارد.

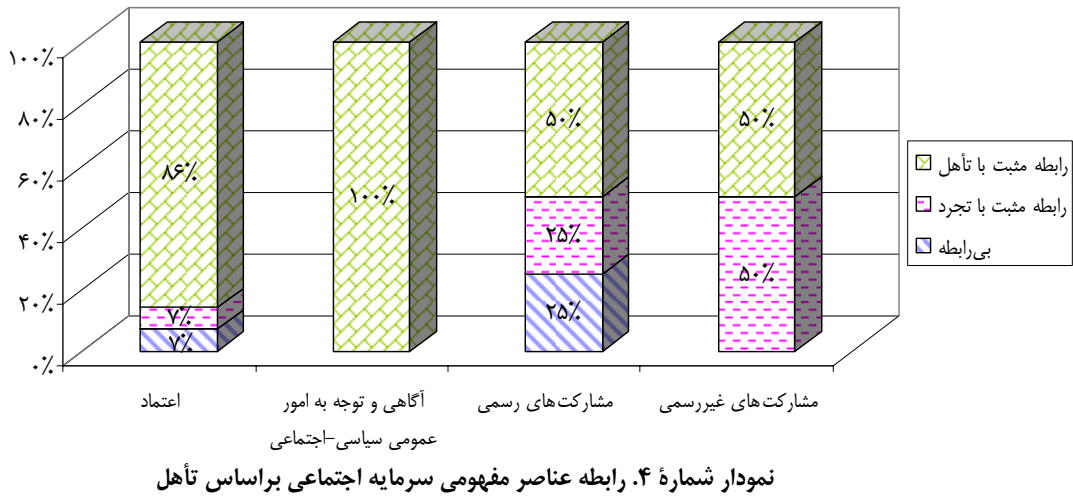
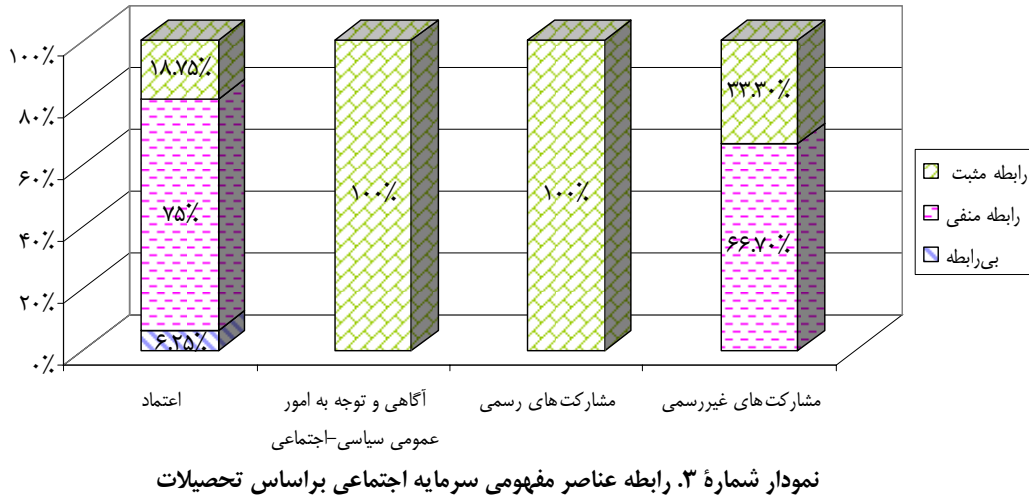
شکل گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

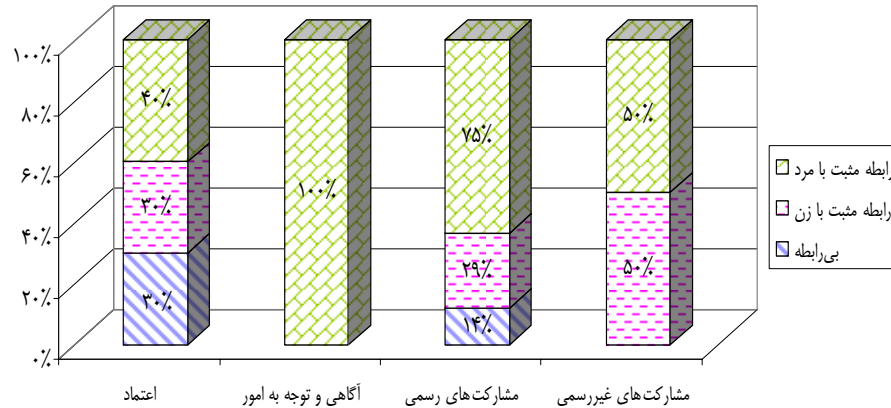
نمودار شماره ۱. رابطه عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی بر اساس سن

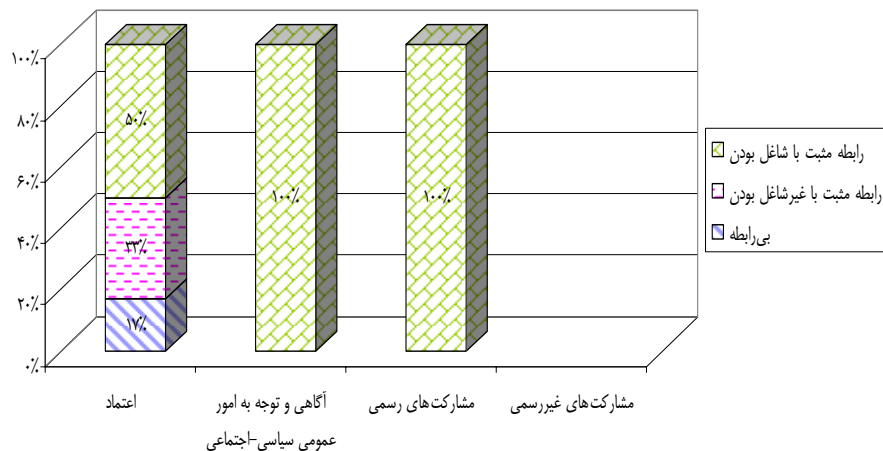
نمودار شماره ۲. رابطه عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی بر اساس پایگاه اقتصادی - اجتماعی و درآمد

شکل گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

نمودار شماره ۵. رابطه عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی براساس جنس

نمودار شماره ۶. رابطه عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی براساس شاغل / غیرشاغل بودن

نتیجه گیری

همان گونه که از یافته های تحقیق مشخص می شود متغیرهای مؤثر بر شکل گیری سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل دهنده این مفهوم در تحقیقات مختلف اثرات گوناگونی داشتند به گونه ای که در برخی از تحقیقات متغیرهای یکسان بر روی یک متغیر مشخص اثرات مثبت، منفی و یا فاقد رابطه داشتند که البته این امر ممکن است به دلایل گوناگون باشد که از جمله آن ها می توان به زمان های متفاوت اجرای تحقیق، جوامع آماری گوناگون، شیوه ها و روش های متفاوت عملیاتی نمودن مفاهیم و یا نمونه گیری اشاره داشت. اما در مجموع علی رغم تفاوت های نتایج، همسانی ها و فراوانی های بیشتری بر روی برخی از روابط در بین متغیرها به شرح ذیل وجود دارد.

آگاهی و یا شناخت، نسبت به حوزه های عمومی اجتماعی، سیاسی، جغرافیایی، تاریخی و دنبال کردن اخبار سیاسی کشور، دسترسی به اینترنت و یا مطالعه روزنامه و مجله که در تحقیقات مختلف به برخی از جنبه های آن پرداخته شده بود. در مجموع در سنین بالاتر (به جزء دسترسی به اینترنت) و در بین مردان، متأهلین، افراد دارای تحصیلات بالاتر، شاغلین و افراد به لحاظ درآمدی در سطح بالاتر، از میزان بیشتری برخوردار است.

اعتماد در سطوح فردی، عمومی، انتزاعی / نهادی و احساس امنیت از یک طرف و احساس عمومی نسبت به مردم از جنبه های دورویی، تقلب، صداقت و راستگویی، انصاف، گذشت، پابندی به قول و قرار که جنبه های دیگری از اعتماد را تشکیل می دهند نیز در تحقیقات مختلف با متغیرهای مورد بررسی روابط گوناگونی داشتند و معمولاً در سنین بالاتر اعتماد عمومی و متقابل و احساس امنیت بیشتری وجود دارد ضمن این که اعتماد در سطح فردی شامل اعتماد به اعضای خانواده و اقوام و خویشان در سنین بالاتر بیشتر است. در بیشتر تحقیقات جنسیت با انواع اعتماد و عناصری که در بالا اشاره شد رابطه معنی دار نداشته است و در برخی از تحقیقات مردها در اعتماد اجتماعی و اعتماد به اشخاص، رسانه ها، کالاهای فرهنگی و رسانه های چندگانه از سطح بیشتر برخوردار بودند و اعتماد بنیادی، انتزاعی / نهادی، احساس امنیت و باور به دورویی و همچنین راستگویی مردم، در بین زنان از مردان بیشتر بود. متأهلین از میزان بیشتری از اعتماد در همه اشکالی که اشاره شد برخوردار بودند. در زمینه سطح تحصیلات و رابطه آن با اعتماد در برخی از جنبه ها مانند اعتماد به اعضای خانواده و دوستان با سطح تحصیلات رابطه مثبت بود اما مجموعاً عناصر اعتماد که اشاره شد در بین بی سوادان

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

بیش از افراد تحصیل کرده است و با افزایش سطح تحصیلات از میزان آن کاسته می‌شود و در پیمایش‌های ملی اخیر میزان اعتماد عمومی بی‌سوادان و افراد دارای تحصیلات ابتدایی و کسانی که از سطوح عالی تحصیلی برخوردارند، نسبت به کسانی که تحصیلات متوسطه و دیپلم دارند بیشتر شده است. در گروه‌های فعالیتی معمولاً بازنشسته‌ها و شاغلین از میزان اعتماد بیشتری برخوردارند ضمن این‌که برخی از تحقیقات، اعتماد انتزاعی/ نهادی شاغلین را کمتر نشان می‌دهد.

سطح درآمد و پایگاه اقتصادی نیز با اعتماد در اشکال مختلف مورد اشاره رابطه منفی دارد به‌گونه‌ای که افراد با درآمد بیشتر از اعتماد کمتری در اشکال گوناگون آن برخوردارند. افرادی که زادگاه آنان در شهرستان‌ها و یا روستاها بوده است از سطح اعتماد بیشتری برخوردار هستند و سطح توسعه یافتگی با اعتماد در برخی از تحقیقات رابطه عکس دارد.

مشارکت‌های رسمی در انجمن‌ها و گروه‌های رسمی جز برخی مانند بسیج، انجمن اسلامی، انجمن‌های ورزشی - تفریحی و یا هنری معمولاً در سایر اشکال با سن رابطه مستقیم دارد. گروه‌های سنی ۳۰-۶۴ سال از سطح بیشتری از مشارکت‌های رسمی برخوردارند. (که البته مشارکت‌های خیریه‌ای تا سنین بالاتر ادامه دارد) معمولاً مردان مشارکت‌های رسمی بیشتری دارند که ناشی از اشتغال آنان می‌باشد و در برخی از مشارکت‌ها مانند انجمن خانه و مدرسه یا اولیاء و مربیان مشارکت زنان بیشتر می‌باشد، متأهلین به غیر از برخی از فعالیت‌ها مانند پایگاه بسیج، انجمن‌های ورزشی و تفریحی، ادبی و هنری و انجمن‌های علمی در سایر فعالیت‌ها مشارکت بیشتری دارند. در بین گروه‌های فعالیت، مشارکت‌های رسمی در بین شاغلین و بازنشسته‌ها و گروه‌های کارفرمایان بیشتر است و محصلین در برخی از مشارکت‌ها مانند بسیج، انجمن‌های ورزشی و تفریحی و ادبی و هنری مشارکت بیشتری نسبت به شاغلین دارند. معمولاً سطح تحصیلات با مشارکت‌های اجتماعی رسمی رابطه مثبت دارد ضمن این‌که برخی از فعالیت‌های رسمی در بین سطوح تحصیلی بالاتر و دانشجویان، بیشتر است، مانند مشارکت در انجمن‌های علمی و فرهنگی، هنری و ادبی، اسلامی، باشگاه‌های ورزشی، انجمن‌های صنفی، جهاد دانشگاهی و احزاب سیاسی و به لحاظ پایگاه اقتصادی و درآمدی مشارکت‌های رسمی به جز مشارکت در بسیج در بین کسانی که از وضعیت اقتصادی بهتری برخوردارند بالاتر است. مشارکت رسمی افرادی که اقامت طولانی‌تری در شهر و محل دارند، بیشتر است.

مشارکت‌های غیررسمی که شامل انواع فعالیت‌ها و مشارکت‌های اجتماعی، دینی، خیریه‌ای و رفت و آمد و معاشرت با مردم را شامل می‌شود معمولاً در سنین بالاتر مخصوصاً از ۳۰ سال به بالا، از حجم بیشتری برخوردار است و در برخی از تحقیقات رابطه معنی‌داری ملاحظه نشده است و مشارکت‌های غیررسمی همه گروه‌های سنی یکسان بوده است. معمولاً مشارکت‌های غیررسمی مردان به نسبت بیش از زنان می‌باشد و مشارکت‌های غیررسمی با میزان تحصیلات رابطه عکس دارد. مشارکت‌های غیررسمی که جنبه رفت و آمد و برگزاری جشن و شرکت در فعالیت‌های خیریه‌ای دارد، با سطح درآمد و پایگاه اقتصادی رابطه مثبت دارد و مشارکت‌های غیررسمی که بیشتر فعالیت‌های مذهبی را شامل می‌شود در سطوح پایین‌تر درآمدی و اقتصادی بیشتر است. معمولاً به طور معناداری مشارکت‌های غیررسمی بازنشسته‌ها، شاغلین و خانه‌دارها بیش از محصلین و بیکاران می‌باشد.

منابع

- ازکیا، مصطفی و فیروزآبادی، سیداحمد (۱۳۸۳) «سرمایه اجتماعی و نقش آن در تشکیل‌های تولیدی: مطالعه موردی حوزه آبریز کرخه»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۴.
- احمدآقایی، جعفر (۱۳۸۱) «نقش شوراهای اسلامی در افزایش مشارکت روستائیان در طرح‌های توسعه‌ای مطالعه روستاهای شهرستان پیرانشهر»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، موج اول ۱۳۷۹ و موج دوم ۱۳۸۲.
- امیرکافی، مهدی (۱۳۷۴) «اعتماد اجتماعی: اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- بی‌نیاز، علی (۱۳۸۱) «بررسی ابعاد پولی هم‌پیوندی اقتصادی ایران با مناطق یورو و دلار»، مقطع دکتری، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۰) *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه: دلفروز، تهران، انتشارات روزنامه سلام.
- تاج‌بخش، کیان (۱۳۸۳) بررسی مقدماتی کاربرد نظریه سرمایه اجتماعی در تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران، فصلنامه تأمین اجتماعی، شماره ۱۶.

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن

- تاج‌بخش، کیان (۱۳۸۲) بررسی نقش سرمایه اجتماعی در کارایی شوراهای محلی در ایران، وزارت کشور، استانداری فارس، دفتر امور اجتماعی و شوراها.
- تاج‌بخش، کیان (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی اعتماد دموکراسی و توسعه، تهران: نشر شیرازه.
- حاجی ابراهیم‌زاده، تبسم (۱۳۸۳) «سنجش عملکرد شوراهای اسلامی نمونه با شاخص‌های توسعه اجتماعی»، مقطع فوق لیسانس، دانشکده علوم اجتماعی تهران.
- رجب‌زاده، احمد (۱۳۸۲) رفتارهای فرهنگی ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح‌های ملی.
- سمیعی، زهره (۱۳۷۹) «بررسی تأثیر سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی خانواده بر روی موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان در تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۰) «فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره ۳.
- صلصالی، مهوش و دیگران (۱۳۸۲) روش‌های تحقیق کیفی، تهران: نشر بشری.
- طاهری، حمید (۱۳۸۲) «بررسی عملکرد شوراهای روستایی با تأکید بر نقش سرمایه اجتماعی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- غفاری (۱۳۸۰) «تعیین ویژگی‌های اجتماعی - فرهنگی در مشارکت سازمان یافته اجتماعی - اقتصادی روستاییان»، پایان‌نامه دکتری، دانشکده علوم اجتماعی تهران.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷) بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه: صبوری، تهران: نشر نی.
- کمالی، افسانه (۱۳۸۳) «مطالعه تطبیقی اعتماد اجتماعی در دو حوزه فرهنگ و سیاست (با تأکید بر سازمان‌های تخصصی)»، پایان‌نامه دوره دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی تهران.
- گلایی، فاطمه (۱۳۸۳) «نقش اعتماد اجتماعی در امر توسعه با تأکید بر عملکرد و نقش شوراهای اسلامی (مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی)»، مقطع فوق لیسانس، دانشکده علوم اجتماعی تهران، راهنما: ناطق‌پور، محمدجواد.
- مرجائی، سیدهدای (۱۳۸۳) بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه‌ها، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۴) نگرش‌ها و اعتماد: بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در ایران، تهران: نشر زهد.

ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱) «بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان (علی آباد - گنبد)»، مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

موسوی خامنه، مرضیه (۱۳۸۲) «سرمایه اجتماعی و سلوک اجتماعی (پیامدهای مدنی سرمایه اجتماعی در مدارس)»، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

میرزاخانی (۱۳۸۰) «رابطه سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی با نگرش به رشته تحصیلی و عملکرد تحصیلی»، دانشکده علوم اجتماعی تبریز.

یزدان پناه، لیلی (۱۳۸۲) «بررسی عوامل مؤثر بر میزان مشارکت اجتماعی شهروندان ۱۸ سال و بالاتر شهر تهران»، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی.

Alesina, A., and E. LaFerrara (2000) Participation in Heterogeneous Communities, *Quarterly Journal of Economics* 115(3): 847-904.

Bacharach, S. B. (1989) Organizational theories: Some criteria for evaluation. *Academy of management review*, (4) , 496-515.

Benson, J., & Hagtvet, K. (1996) The interplay among design, data analysis, and theory in the measurement of coping. In M. Zeidner & N. S. Endler (Eds.) *handbook of coping: theory, research, application* (pp. 83-106). New York: John Wiley.

Bourdieu, P. (1985) The Forms of Capital in *Handbook of theory and research for the sociology of education*. ed. JG. Richardson, New York: Greenwood, pp. 241-258.

Brady, Henry E., Sidney Verba, and Kay Lehman Schlozman (1995) Beyond SES: A Resource Model of Political Participation, *American Political Science Review* 89: 271-94.

Brehm, John & Rahn Wandy (1997) Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, *American Journal of Political Science*, volume 41, Issue 3 (Jul., 1997), 999-1023.

Coleman, J (1988) Social capital in the creation of human capital, *American Journal of Sociology*, vol. 94, S. 95-120.

De Tocqueville, Alexis (1969) *Democracy in America*, ed. J. P. Mayer. Garden City, NY: Anchor Books.

DiPasquale, D., and E. Glaeser (1999) Incentives and Social Capital: Are Homeowners Better Citizens?, *Journal of Urban Economics* 45(2): 354-384.

Elster, Jon (1989) *The Cement of Society: A Study of Social Order*. New York: Cambridge University Press.

Easterlin, Richard A., and Eileen M. Crimmins (1991) Private Materialism, Personal Self-Fulfillment, Family Life, and Public Interest, *Public Opinion Quarterly* 55:499-533.

Feraro, Kenneth F (1995) *Fear of Crime*, Albany, NY: state university press of new york.

Glaeser, Edward L (2001) *The Formation of Social Capital*, Organisation for Economic Co-operation and Development, www.oecd.org/dataoecd/5/17/1824983.pdf

Glaeser, E., D. Laibson, and B. Sacerdote (2000) *The Economic Approach to Social Capital*, NBER Working Paper No. 7728(Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research).

Grewe, Nicole Renay. (2003) *Social capital and local development: An exploration of three forms of community-based social capital (Iowa)*, IOWA STATE UNIVERSITY.

Grootaert ,C. (1999) *Social Capital ,Household Welfare and poverty in Indonesia*, Local level Institutions Working Paper 6. World Bank, Social Development Department, Washington, DC

Hyatt, Raymond Russell (2003) *Social capital, inequality, and well-being in the international neighborhood*, BROWN UNIVERSITY.

James, W. B., & Blank, W. E. (1993) Review and critique of available learning style instruments for adults. In D. D. Flannery (Ed.), *Applying Cognitive Learning Theory to Adult Learning* (New Directions for Adult and Continuing Education, No. 59, pp. 47-57). San Francisco: Jossey-Bass.

Kerry Ann, Agnitsch, (2003) *Locating community social capital: A study of social networks and community action*, IOWA STATE UNIVERSITY.

Knack, S. & Keefer, P (1997) Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation, *The Quarterly Journal of Economics*, November, pp. 1251-1288.

Knack, S (2002) *Social Capital, Growth and Poverty: a survey of cross country evidence*, In Grootaert, C and Bastelaer,T (2002) *The Role of Social Capital in Development*,Cambridge Univ. Press.

Krishna, A and Uphoff, N (2002) Mapping and measuring social capital through assesment of collective action to conserve and develop watersheds in Rajasthan,India.. Published in Grootaert, C and Bastelaer,T.(2002) , The Role of Social Capital in Development,Cambridge Univ. Press.

Lane, Robert E. 1959. Political life: Why and How People Get Involved in Politics. New York: Free Press.

Levitte, Yael Mina (2003) Social capital and Aboriginal economic development: Opportunities and challenges (Ontario), UNIVERSITY OF TORONTO (CANADA).

Loflin, Katherine Torres (2003) Bonding and bridging social capital and their relationship to community and political civic engagement, THE UNIVERSITY OF NORTH CAROLINA AT CHAPEL HILL.

Loh, Joopin (2003) Social capital and economic development: A cross-national study of social capital, trust, civic engagement, and economic growth of 38 countries, 1990—1998, THE UNIVERSITY OF ALABAMA.

Lynham, S. A. (2002) The general method of theory-building research in applied disciplines.

McClosky, Herbert (1967) Personality and Attitude Correlates of Foreign Policy Orientation." In Domestic Sources of Foreign Policy, ed. James N. Rosenau. New York: Free Press.

Milbrath, Lester W., and M. L. Goel. (1977) Political Participation. 2nd ed. Chicago: Rend McNally.

Mullen, Brian (1991) Group Composition, Saliency, and Cognitive Representations: The Phenomenology of Being in a Group." Journal of Experimental Social Psychology 27:297-323.

Narayan, D and Pritchett,L (1997) Cents and Sociability: Household Incom and Social Capital in Rural Tanzania, Policy Research Working Paper 1786,World Bank, Social Development Departmentand Development Research Group, Wshington,DC

Offe, Claus and Fuchs, Susanne (2002) , A decline of Social Capital ? The German Case, Published in Putnam, Robert D.,(2002). Democracy in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society. New York: Oxford University Press.

Portes, A.(1998) , 'Social capital: its origins and applications in modern sociology', Annual Review of Sociology, vol. 24, pp. 1-24.

Putnam, Robert P(1995a) Bowling Alone: America's Declining Social Capital, Journal of Democracy 6:65-78.

Putnam, Robert P (1995b) Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America." PS: Political Science and Politics 28:664-83.

Putnam, R. (1996), The strange disappearance of civic America, Policy, Autumn, pp. 3-15.

Putnam, R. (1996) The strange disappearance of civic America, Policy, Autumn, pp. 3-15.

Putnam, R (2000) Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, Simon and Schuster, New York.

Rahn, Wendy M., 1995. "A Cohort Analysis of the GSS Interpersonal Trust Question." Presented at the Round table on Civic Culture and Social Capital, University of North Carolina-Chapel Hill, Chapel Hill.

Rosenstone, Steven J., and John Mark Hansem (1993) Mobilization, Participation, and Democracy in America. New York: MacMillan Publishing Company.

Sullivan, John L., James Piereson, and George E. Marcus (1982) Political Tolerance and American Democracy. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Verba, Sidney, and Norman H. Nie (1972) Participation in America: Political Democracy and Social Equality. New York: Harper & Row.

Wolfinger, Raymond E., and Steven J. Rosenstone (1980) Who Votes? New Haven: Yale University Press.

Wrightsmann, Lawrence S. 1992. Assumptions about Human Nature. 2nd ed. Newbury Park, CA: Sage.

Yang, Baiyin (2002) Meta-Analysis Research and Theory Building Advances in Developing Human Resources, Aug 4: 296 - 316.